

ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

УДК 821.161.2-97.09 Лучкай

Наталія ВИГОДОВАНЕЦЬ

“ЦЕРКОВНІ БЕСІДИ...” МИХАЙЛА ЛУЧКАЯ В ОЦІНЦІ проф. ОЛЕКСАНДРА БАРАНА

Анотація. У статті репрезентовано ще не публіковану в Україні працю професора-священника Олександра Барана про видатного закарпатського українського історика, мовознавця, письменника Михайла Лучкаю.

Ключові слова: гомілетичні бесіди, ренесансно-бароковий світогляд автора, європейськість, рідномовний елемент казань.

Самозреченість у праці та вірі – імпліцитна риса вдачі о. Михайла Лучкаю, недочитаного і недовивченого українського мислителя і письменника. Йому судилося отримати заслужено високі оцінки далеко від рідних місць. У Римі із засад об’єктивної науки його спадщину досліджував о. Атанасій Пекар, у Канаді – учений-священик, професор-славист Олександр Баран. Другому з них, зокрема, належить праця “Гомілетичні “Бесіди” Михайла Лучкаю з 1830 р.”, опублікована 1977-го року в Вінніпезі. “Передмова”, якою відкривається це видання, акцентує на авторській меті, тобто усвідомленні того, що “історія кожної живої мови свідчить про те, що мова перебуває в постійному русі, постійно змінюється, постійно поступає”, а “лінгвістичних праць все є замало і українська вільна наука все їх більше потребує”, тож автор виповнює “одну з прогалин української лінгвістичної історії”, “зосереджуючись на мовному аспекті Лучкаєвих “Бесід” [1, 5]. Проф. Баран також констатує, що твір М. Лучкаю як “перше видання українських проповідей в австрійській імперії не має систематичного наукового твору” [1, 5], який би їх розглянув, хоча “про Михайла Лучкаю, його діяльність та його творчість вже багато написано. Всі дослідники історії літератури та мови на Закарпатті мусіли розглядати його ідеї та його твори, бо вони стали основними й дуже впливовими джерелами для цілого закарпатського національно-культурного відродження в XIX столітті” [1, 9]. Натомість, релігійні тексти, замовчані ще від радянських часів, традиційно в Україні не досліджувались, тому О. Баран, “виповнюючи свій обов’язок перед пам’яттю М. Лучкаю”, “ограничує” своє наукове зацікавлення “історичним” та “лінгвістичним аспектом” недільних казань письменника.

Відавши належне “за цінні вказівки” професорам Костянтину Біді та Ярославові Розумному, а також “усім іншим професорам, науковим дорадникам та приятелям” за допомогу в науковій праці, автор

скомпонував виконане дослідження за шістьма розділами: “I. Життя і діяльність Михайла Лучкаю”; “II. Гомілетичні “Бесіди” Михайла Лучкаю”; “III. Мова Лучкаєвих “Бесід” на тлі мови українського проповідництва на Закарпатті”; “IV. Правопис і фонетика “Бесід”; “V. Морфологія “Бесід”; “VI. Синтакса “Бесід” [1, 7]. Завершують “Зміст” книжки “Висновки”, “Джерельні праці”, “Бібліографія”, “Скорочення”, “Резюме”.

“Вступ” праці О. Барана теж містить чималу наукову інформацію. Тут ідеться про огляд праць видатних славистів (Павла Шафарика, Ізмаїла Срезневського, Ігнатія В. (Ягича), які “хвалили Лучкаю за видання першої друкованої граматики в Австрії, в якій автор втягнув “рутенську мову як окрему одиницю і порівнював її різниці із церковнослов’янською мовою” [1, 10], додаючи: “Термін “рутенський” в тому часі має таке саме значення як сьогодні “український”. Лучкаю сам називав “рутенською мовою” мову тих слов’ян, які жили в Малоросії, Галичині, Волині, Буковині і на Закарпатті” [1, 10]. ... “Лучкаєва грамика мала, – продовжує вчений, – своє ідеологічне й програмове значення, яке найбільше зацікавило самих українців” [1, 10]. Вплив на закарпатські граматики XIX-го ст. (О. Духновича, К. Сабова, Е. Сабова), в Галичині (“Відомості” А. Могильницького, “в дискусіях “руських вчених” в 1848 і 1850 роках та в полеміці за впровадження народної мови в 1850-их роках, як також і на зборах “Галицько-Руської Матиці” 1864 р.”, використання О. Левицьким в 1846 р. Лучкаєвої граматики та полеміку з ним) – все це вивчено і проаналізовано О. Бараном із властивою йому пильністю.

Із позицій об’єктивного історизму простежено у праці О. Барана також популярність граматики М. Лучкаю у 1862 році. Спираючись на дослідження М. Возняка “Студії над галицько-українськими граmaticами XIX в.”, проф. Баран інформує: “... всі члени “Руської Трійці”, тобто Я. Головацький, І. Вагилевич та М. Шашкевич, прихильно та з поша-

ною висловлювалися про Лучкаю і про його “Граматику”. При кінці XIX ст. культ Лучкаю в Галичині зменшився, а автори її століття розглядали його мовознавчу літературу тільки в історичній перспективі. На Закарпатті, однак, ідеалізування його ще більше зросло на тлі мовної боротьби в першій половині XX століття” [1, 11–12].

Саме з погляду історичної перспективи О. Баран простежує в деталях, із перерахуванням імен авторів, “мовні війни” між представниками москвофільського та народницького “мовних напрямків”, іронізуючи, “що сейм Підкарпатської Русі”, за ухваленням чеським парламентом законом, “мав унормувати мовне питання”, “але сейму ніколи не створено, а натомість Чеська Академія Наук вийшла з нереальними, на нашу думку, рекомендаціями в справі викладової мови на Закарпатті”, тобто “пропонувала, щоб на Закарпатті запроваджено “малоруське наріччя з етимологічним правописом” [1, 13]. Простеживши наслідки численних дискусій, викликаних подібною ухвалою, О. Баран констатує, що на Закарпатті після Сен-Жерменського договору (10.IX.1919) “мовне замішання було жахливе” [1, 14].

Як і кожен із шести розділів “Гомілетичних “Бесід” Михайла Лучкаю з 1830 р.”, перший закінчується актуальними для нашого часу висновками: “У останніх роках свого життя Лучкаю боровся за рідну мову. Домагався, щоб священники проповідували “рідною мовою”, щоб у школах учителі натискали найбільше на навчання української (рутенської мови), і щоб в мукачівській вищій школі запровадили виклади “української літератури”. Також категорично виступив проти впровадження мадярської мови до шкіл та до церковної літургії й гостро боронив свій обряд перед латинським кліром” [1, 21]. Проф. О. Баран, крім того, називає священника Лучкаю “людиною незвичайного формату”, “твердого характеру”, “прикладним (примірним – Н. В.) священником, любителем науки та, перш за все, свідомим українським патріотом, навіть і в сьогоденнішньому значенні” [1, 21]. Покликаючись на працю Ф. Тихого 1938-го року, цитує І. І. Срезневського, який, відвідуючи Закарпаття у 1842-му році, “хвалив деяких вище поставлених осіб на Закарпатті (між ними і єпископа В. Поповича) за їхню “руськість”, а про Михайла Лучкаю тільки зазначив, що “он хохол” [1, 21].

“Найціннішою” працею М. Лучкаю О. Баран називає “Історію карпатських русинів церковну і світську”. Учений підкреслює, що вона написана “вже по повороті з Лукки” [1, 21]. Немовби мимохідь кинутий цей останній акцент, а також більш-менш повна назва твору переконує, що канадський професор усвідомлює тут західні впливи, а, як на нашу думку, то й барокову естетичну сутність Лучкаєвої “Історії...”, з якої “усі історики, що писали про Закарпаття, багато ... користали” [1, 22].

Другий розділ праці О. Барана, який носить назву “Гомілетичні бесіди” Михайла Лучкаю з 1830 р.” цінний для нас і вагомий для автора (саме так озаго-

ловлена книжка) своїм літературознавчим наголосом.¹ Гомілетика у новітній науці вважається літературознавчою дисципліною, а не тільки “розділом курсу риторики” [3, 259]. Її теоретичні засади обґрунтовано українським бароковим автором, ученим-філософом, письменником, громадським і політичним діячем другої половини XVII ст. Іоаникієм Галятковським. Відомий учений сучасності Володимир Крекотень уточнював: “Художній компонент у цих жанрових системах (промова, послання, трактат, хроніка – Н. В.) наявний і вагомий... Реалізується художній компонент у цих жанрах писемності по всіх трьох родових лініях художньої словесної творчості – ліричній, епічній та драматичній, як по кожній зокрема, так і в їх взаємопереплетінні та взаємодії, але домінуючою лінією його реалізації і організації є лінія лірична, лінія емоційно-оціночна, оскільки носієм усіх художніх елементів тексту, середовищем, субстратом їхнього існування і функціонування є монолог від автора” [5, 15].

П. В. Білоус у праці 2009-го року теж відстоює тезу, що в українських казаннях “йдеться про охудожнення тексту проповіді, яка була не тільки засобом пропаганди та переконання, а й вправним літературним твором” [3, 261].

Проф. О. Баран вважає, що Михайло Лучкаю творив свої проповіді “на основі” т. зв. повчальних євангелій, бо, пише він, посилаючись на Володимира Бірчака, “на Закарпатті на основі згаданих повчальних євангелій, витворилася традиція, за якою священники все проповідували з недільних і святочних євангелій”, а “Лучкаю не хотів зломити цю традицію і не хотів виставити себе як інноватора на неприхильну критику” [1, 21].

Автор “Гомілетичних бесід” Михайла Лучкаю з 1830 р.” слушно наголошує, що в Лучкаєвих проповідях відчувається, що вони постали в пізній добі просвічення [1, 27], що одним “з найкращих прикладів є Лучкаєва проповідь про “Розслабленого” [1, 27], що “автор (М. Лучкаю – Н. В.) уникає всюди тих питань з еkleзіології, що стали небезпечними в добі “йозефенізму”. Але з другого боку, ніде не пропагує ліберальних ідей цієї доби. Одним словом уникає таких питань, як роль світської влади в адміністрації церкви, або езекутивна юрисдикція папи над католицькими імперією в справах навчання, бенефіцій, церковних назначень і т. п. Якщо Лучкаю говорить про яку-небудь владу в церкві, то завжди твердить, що вона походить з надприродного джерела” [1, 27–28].

Без сумніву, думки такого досвідченого автора як проф. Олександр Баран слушні, але ж ідеться про твори ліричні. Зрештою, ніхто із дослідників не наважувався заперечувати головної якості про-

¹ Примітка: У аналізованій нами праці О. Барана книжка “В. Погорьлова” Карпаторусские этюды, ч. I (Литературная деятельность Михайла Лучкаю, карпаторусского писателя XIX века), Братислава: Вид. Університет, 1939”) лише згадується [1, 10] – (Н. В.).

повідей – ліризму [3, 53], адже саме ліризмові властиве багатство авторських інтенцій та глибина підтексту.

Проф. Баран не бере на себе відповідальності говорити про “які-небудь впливи в проповідях Лучкая” [1, 27], зато він упевненіший у тому, що письменник “уживав цілий час свої віденські підручники й навіть мав спеціальні записки до проповідництва” [1, 27], і, згідно з ними, кожна його проповідь має відповідне введення, де представлено ціль, яку проповідник мав досягнути в проповіді. За цим слідувала аргументація, взята з недільного євангелія й підтримана доказами віри та практичними прикладами. Автор часто цитує святих отців церкви й деяких відомих письменників. Але бере їх не для головного доказу, а для підсилення євангельської правди. При кінці автор робить коротке заключення відповідно до поставленої цілі” [1, 27].

На підставі щойно процитованого можна би було вважати, що церковні бесіди Михайла Лучкая написані згідно настанов трактату “Наука албо способ зложеня казаня” І. Галятовського [4, 57]. Але у підсумку другого розділу репрезентованої монографії, і на це слід зважати, О. Баран заперечує подібну тезу. Він пише: “Щодо самої побудови, то можна сказати, що проповіді Лучкая є самостійною працею. Вони є так пристосовані до ментальності карпатоукраїнського населення, що годі в них добавувати якийсь переклад чи наслідування. Одначе з деяких біблійних пояснень і з деяких прикладів і цитувань святих отців й інших письменників стає ясним, що Лучкай до побудови своїх проповідей уживав декілька чужих гомілетичних праць. До того ще з певністю можемо сказати, що ці праці належали до західної, а не до східної церковної літератури. На це найкраще вказують біблійні пояснення, які у великій мірі віддзеркалюють думки тодішніх німецьких біблістів” [1, 28].

Третій розділ книжки О. Барана озаголовлений, як уже зазначалося вище, “Мова Лучкаєвих “Бесід” на тлі мови українського проповідництва на Закарпатті”. Він також характеризується багатого джерельною базою (перелік відомих авторів праць В. Погорелова, Е. Сабова, Е. Недзельського, Ф. Тихого, О. Петрова, Е. Перфекція), об’єктивною науковою оцінкою стану справ із мовою в українській церкві, про який О. Баран, зокрема, пише: “Як відомо, колись всі слов’янські народи вважали церковнослов’янську мову за літературну мову всіх слов’ян і цією мовою старалися писати офіціальні грамоти, видавати урядові документи та проповідувати в церкві. Але в другій половині XVIII-го століття ця практика на Сході значно змінилася. З посиленням російської імперії проваджено і в церковне життя офіційну мову держави, а в Україні, після появи “Енеїди” І. Котляревського (1798), частина українського кліру почала культивувати українську мову в проповідництві. Таким чином на Сході еволюція йшла від церковнослов’янської мови до народної. І це сприяло легшому розумінню Божого слова” [1, 30]. Учений слушно вважає справу проповідничої мови на Закарпатті “багато складнішою” [1, 30]. Навівши низку вірців мови проповідників, в т. ч. із “Бойданського учительного євангелія”,

О. Баран переконує: “З повищих цитат стає ясним, що на переломі XVI-го і XVII-го століть витворився окремий народницький напрям у проповідництві на Закарпатті”, що “був уведений і постійно підтримуваний мадярським протестантизмом”, який народовецькими гаслами хотів здобути для себе всі православні церкви в давній Мадярщині й тому старався викоринити стару церковнослов’янську мову в Семигороді та на Закарпатті” [1, 31]. Учений, ґрунтовно простеживши компаративістські наукові методики, використані М. Лучкаєм для дослідження діалектів “старих слов’ян у Моравії, Лузації, Карінтії та Карніолі”, а також, висловивши Лучкаєве занепокоєння абсорбцією їх “чужими мовами” на шкоду старослов’янській як домінуючій, цитує науково актуальні “вічні так би мовити, його аргументи про єство літературної мови кожного народу. Він пише: “Немає такої літературної мови, яка була б спільна з простонародною мовою, бо це означало б, що селянин має вже такі вроджені ідеї й поняття, яких образований чоловік може досягнути тільки наукою та читанням. Тому ні французька, ні італійська, ні, тим більше, німецька мова не є ті самі в освічених верствах і в простолюдді, в них нікому не прийшло в голову ставити простонародні модуляції, ідіоми й вислови вище літературних. Й таким чином одна є літературна німецька мова в Лондоні і Петербурзі, і у Відні. Тільки одні слов’яне старалися і стараються злити літературну мову з простою, й це тому, щоб з одного боку більше людей її розуміло, а з другого боку, щоб легше було її вивчити. Одначе, хто хоче знати літературну мову, мусить вчитися граматики, бо люди без знання є далекі від чистого стилю, як від старослов’янщини” [1, 38].

Проф. О. Баран слушно твердить, що “вся мовна теорія Лучкая знаходиться в його граматиці” [1, 36]. Підтвердження цьому дається ним у численних посиленнях на основоположні тези авторської мовознавчої концепції М. Лучкая, тісно пов’язаної із мовною ідеологією видатного громадського, церковного, культурного діяча, єпископа Андрея Бачинського, який “видав три пастирські листи чи послання в обороні “руської” мови в Карпатській Україні”, в яких “намагався рятувати йому підчинене духовенство від винародовлення (латинізації – Н. В.), й тому оборонив мову не тільки під церковним, але й під національним оглядом” [1, 33; 2].

Науково актуальними залишаються також ідентифікації О. Бараном громадянського подвигу владика Андрея Бачинського (1773–1809), за якого “Мукачівська єпархія культурно піднеслася дуже високо, а духовенство отримало таку високу освіту й такі великі матеріальні й духовні привілеї, про які перед тим було трудно й мріяти. Однак під впливом нової освіти й нових привілеїв клир українського Закарпаття почав віддалятися від свого народу та від традицій своєї церкви” [1, 33].

Великою мрією письменника-ченця було бачити “староцерковнослов’янську” мову літературною, очевидно, об’єднуючою і об’єднувальною для слов’янського світу, бо: “в багатьох місцях, де колись старослов’янська мова домінувала, тепер ледве при-

знають її матірною. Яким велетнем стала б та матір всіх, тобто староцерковнослов'янська мова, якби вона залишилася одинокою літературною мовою!" [1, 37].

Третій розділ репрезентованої книжки завершують два наступні висновки: а) "Визнаючи церковнослов'янську мову матір'ю української, Лучкай в кінці каже, що він додав до цієї мови рутенські звороти, щоб дійсно побачити, як та мова відійшла від матері"; б) "... Лучкай визнав українську мову окремою мовою, рівноправною з іншими слов'янськими мовами, але базував її на церковнослов'янській граматиці, додаючи до неї народні звороти та народну лексику. Мова "Бесід" Лучкая консервативна, але народовецького напрямку; вона трималася церковнослов'янських засад, але зробила великий крок у впровадженні української народної мови на Закарпатті" [1, 39].

Три наступні розділи ("Правопис і Фонетика бесід", "Морфологія "Бесід", "Синтакса "Бесід"), як на нашу думку, складають і складатимуть незмірну послугу українським лінгвістам вужчих спеціальностей. Тут, як і в попередніх розділах, наявний ґрунтовний аналіз численних мовних взірців, багатий науковий апарат, блискучий науковий коментар, спроби переконливої полеміки [1, 49, 56, 58 та інші] також і з авторитетними фахівцями [1, 50, 59 та інші]). Констатуєчи наявність численних діалектних форм, запозичень із чеської та угорської мов у морфології церковних бесід Лучкая, проф. Баран пояснює їх намаганням казної "говорити до народу". "Він (М. Лучкай – Н. В.), на думку дослідника, часто старається передати трудні теологічні та філософічні поняття звичайними простонародними зворотами. Хоч його мова є консервативна, ще все повна церковнослов'янськими та староруськими формами і її ніяк не можемо назвати народною, все-таки він (Лучкай – Н. В.) не стидається "мужицьких" зворотів, що пізніше так підпомагали закарпатське національно-культурне відродження" [1, 63].

Науково актуальним доказовістю концепції та висновками (також і для літературознавців) є підстави вважати "Розділ VI. Синтакса "Бесід". Тут, крім чеських, угорських та превалюючих, латиномовних впливів, проф. Баран виділяє у мові М. Лучкая "деякі мовні проблеми, які нелегко в'яснити" [1, 70]. Думаємо, що це буде легше зробити наступним поколінням учених, які, можливо, вважатимуть такі "труднощі" спробою М. Лучкая модифікувати казання відповідно до вимог літературного стилю бароко, з яким він зіткнувся у Луцці.

На підставі опрацьованих правопису, морфології та синтаксису Лучкаєвих церковних проповідей проф. Олександр Баран прагне переконати, що "Лучкай не був послідовним і постійним в правописі. Уживав без сталих законів церковнослов'янські, модерні українські та діалектні елементи на основі традиційної фонетики Закарпаття" [1, 73]. У морфології, "відійшовши від церковнослов'янських та "рутенських" засад своєї "Граматики", Лучкай-проповідник "старався більше впровадити звороти закарпатських діалектів до своїх граматичних структур" [1, 73]. Синтаксис Лучкаєвих проповідей О. Баран вважає "починком для впровадження модерної української мовної структури в проповідничу мову Закарпаття..." [1, 73].

Не можна не поділити захоплення проф. Барана силою харизми Михайла Лучкая, що "був цікавою і цінною людиною на свої часи, а його твори випередили на кілька десятих літ культурно-освітній розвиток Закарпаття" [1, 72]. Крім того, є підстави наголосити також на спадкоємному зв'язку М. Лучкая з мистецтвом античності, Середньовіччя, Ренесансу; на перебудові ним системи жанрів, белетризації прози, які ставлять його в один ряд із представниками ренесансно-барокового гуманізму всієї Європи. О. Михайло Лучкай вірив в силу Слова і з незмірною любов'ю до рідномовного коріння беззавітно трудився у його безсмертних сферах, розбудовуючи духовне спілкування Сходу й Заходу Європи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Баран Олександр. Гомілетичні "Бесіди" Михайла Лучкая з 1830 р. / О. Баран. – Вінніпег: Накладом Укр. Вільної Академії Наук, 1977. – 85 с.
2. Баран О. Єпископ Андрей Бачинський і церковне відродження на Закарпатті / Олександр Баран. – Йорктон: Логос, 1963. – 80 с.
3. Білоус П. В. Історія української літератури XI–XVIII ст.: навч. посібник / Петро Білоус. – К.: ВЦ "Академія", 2009. – 423 с.
4. Вигодованець Н. Питання художності "Церковних бесід на всі неділі рока на поученіє народное о. Михайла Лучкая" / Вигодованець Наталія // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія / Вип. 20. – Ужгород: Вид-во УжНУ "Говерла", 2009. – С. 52–58.
5. Кречотень В. Художність давньої української прози (XVII–XVIII ст.) / Володимир Кречотень // Вибрані праці. – К.: Обереги, 1999. – С. 14–140.

Natalia Vyhodovanets

"Religious discussion..." of Myhailo Luchkay in the appraisal of prof. Oleksandr Baran

Summary. The article represents an unpublished in Ukraine work of prof. Oleksandr Baran on the prominent Transcarpathian historian, linguist and writer Myhailo Luchkay. The researcher persuades us in the scientific topicality of certain linguistic and literary conception of the author on the brink of the XVIIIth – XIXth centuries.

Key words: homiletic discussion, Reinaissant-baroque outlook of the author, Europeanness, native language element of preaching.

Одержано 12.02.2013 р.